JOURNAL OF UNIVERSAL SCIENCE RESEARCH

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

JINOYATNING SUBYEKTIV TOMONI

Yoqubov Bobur Bozor o'g'li

Surxondaryo viloyati Termiz davlat

universiteti Yuridik fakulteti

Yurisprudensiya yo'nalishi talabasi

Nazarov. R. T

Yurisprudensiya yo'nalishi yuridik

fakulteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada jinoyatning subyektiv tomoni, ya'ni shaxsning o'zi sodir etgan ijtimoiy xavfli qilmishga va uning oqibatlariga bo'lgan ruhiy munosabati jinoyat tarkibining zaruriy elementi sifatida tahlil qilinadi. Ayb, qasd, ehtiyotsizlik, motiv, maqsad va his-hayajon tushunchalari ochib beriladi, ularning jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilish hamda jazoni individuallashtirishdagi o'rni ko'rsatiladi. Maqolada Prezident Sh.M. Mirziyoyevning odil sudlov, qonun ustuvorligi va inson huquqlarini ta'minlash borasidagi qarashlari hamda jinoyat huquqi sohasidagi olimlarning ilmiy fikrlari asos qilib olingan. Xulosa qismida qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: Jinoyat, jinoyat tarkibi, subyektiv tomon, ayb, qasd, ehtiyotsizlik, motiv, maqsad, aybli javobgarlik, jinoyatni kvalifikatsiya qilish.

Kirish

Jinoyat huquqida shaxsni faqat qilmishi uchun emas, balki shu qilmishga bo'lgan ruhiy munosabati, ya'ni aybi uchun javobgarlikka tortish asosiy tamoyillardan biridir. Aybsiz javobgarlik, ya'ni qilmish oqibatiga faqat tashqi sabab-oqibat bog'lanishi asosida

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

baho berish zamonaviy huquqiy davlatda yo'l qo'yilmaydi. Shuning uchun jinoyatning subyektiv tomoni jinoyat tarkibining eng muhim, shu bilan birga eng murakkab elementlaridan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda sud-huquq tizimini isloh qilish, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish, qonun ustuvorligini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Prezident Shavkat Mirziyoyev o'z nutq va ma'ruzalarida odil sudlovning mohiyati insonning huquq va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishda ekanini, jazo tayinlashda adolat va qonuniylik tamoyillariga qat'iy amal qilish zarurligini bir necha bor ta'kidlagan. "Inson qadri uchun" g'oyasi Yangi O'zbekiston strategiyasining asosiy mezoni sifatida e'lon qilingan. Jinoyat qonunchiligida bu g'oya ayb tushunchasini to'g'ri talqin qilish, aybsiz kishining javobgarlikka tortilishiga yo'l qo'ymaslik va har bir shaxsga uning ayb darajasiga mos adolatli jazo tayinlash orqali amalga oshadi.

Maqolaning maqsadi jinoyatning subyektiv tomoni tushunchasi, mazmuni va belgilarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, amaldagi qonunchilik va olimlarning qarashlari asosida uning amaliy ahamiyatini ochib berishdir. Shu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- subyektiv tomon tushunchasi va uning jinoyat tarkibidagi o'rnini aniqlash;
- ayb shakllari va turlarini tahlil qilish;
- motiv, maqsad va his-hayajonning huquqiy ahamiyatini ko'rsatish;
- faktik va yuridik xatoning javobgarlikka ta'sirini yoritish;
- qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha xulosa va takliflar berish.

Asosiy qism

1. Subyektiv tomon tushunchasi va jinoyat tarkibidagi o'rni

Jinoyat tarkibi to'rt elementdan iborat: ob'ekt, ob'ektiv tomon, subyekt va subyektiv tomon. Ob'ektiv tomon jinoyatning tashqi ko'rinishini, ya'ni qilmish, oqibat va ular o'rtasidagi sabab bog'lanishni ifodalasa, subyektiv tomon uning ichki, ruhiy mazmunini ochadi. Subyektiv tomon shaxsning o'z qilmishiga va uning ijtimoiy xavfli oqibatlariga nisbatan ruhiy munosabatini bildiradi. Uning asosiy belgisi ayb bo'lib, motiv, maqsad va his-hayajon esa qo'shimcha (fakultativ) belgilar hisoblanadi.

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

Ayb tushunchasini izohlashda huquqshunoslikda ikki asosiy yondashuv mavjud. Psixologik nazariya aybni shaxsning qilmish va uning oqibatiga ruhiy munosabati sifatida talqin qiladi va uni ikki element, ya'ni intellektual (shaxsning nimani anglashi va nimani oldindan ko'rishi) hamda irodaviy (oqibatni xohlashi yoki unga ongli yo'l qo'yishi) elementlar orqali tushuntiradi. Normativ nazariya asoschisi nemis huquqshunosi R. Frank (1907) esa aybni faqat ruhiy munosabat deb emas, balki shaxsni qilmishi uchun ayblash mumkinligi, ya'ni u qonunga muvofiq harakat qilishi mumkin bo'lgan holda boshqacha yo'l tutgani sifatida ta'riflagan. Rossiya va O'zbekiston jinoyat huquqi doktrinasida asosan psixologik yondashuv ustun bo'lib, A.N. Trainin, V.N. Kudryavtsev, A.V. Naumov kabi olimlar ayb jinoyat tarkibining subyektiv tomonidagi markaziy belgi ekanini ta'kidlaydilar. O'zbek olimlari, jumladan M.X. Rustambayev darsliklarida ham ayb jinoyat huquqidagi aybli javobgarlik tamoyilining asosi sifatida ko'rsatiladi.

Subyektiv tomonning ahamiyati uch jihatda namoyon bo'ladi. Birinchidan, ayb bo'lmasa jinoyat ham bo'lmaydi: qilmish tashqi tomondan jinoyat belgilariga o'xshasa-da, ayb yo'q bo'lsa, jinoiy javobgarlik kelib chiqmaydi. Ikkinchidan, subyektiv tomon o'xshash jinoyatlarni bir-biridan farqlash imkonini beradi. Masalan, qasddan odam o'ldirish bilan ehtiyotsizlik oqibatida o'limga sabab bo'lish ob'ektiv jihatdan bir xil oqibatga olib kelsa-da, ular alohida jinoyatlar sifatida kvalifikatsiya qilinadi. Uchinchidan, ayb shakli va darajasi jazoni individuallashtirishda hisobga olinadi.

2. Ayb shakllari: qasd va ehtiyotsizlik

Jinoyat qonunchiligi aybning ikki shaklini belgilaydi: qasd va ehtiyotsizlik.

Qasd o'z navbatida ikki turga bo'linadi.

- *To'g'ri qasd.* Shaxs qilmishining ijtimoiy xavfli xususiyatini anglaydi, ijtimoiy xavfli oqibat yuz berishini oldindan ko'radi va uning yuz berishini istaydi. Masalan, shaxs mol-mulkni egallash maqsadida o'g'irlik qilsa, uning qasdi to'g'ri qasd hisoblanadi.
- *Egri qasd.* Shaxs qilmishining ijtimoiy xavfli ekanini anglaydi, oqibat yuz berishi mumkinligini oldindan ko'radi, uni istamaydi, biroq bu oqibat yuz berishiga ongli ravishda yo'l qo'yadi yoki unga beparvo munosabatda bo'ladi.

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

Qasdning shakllanish vaqtiga qarab uni oldindan o'ylangan va to'satdan paydo bo'lgan qasdga ajratish ham doktrinada keng qo'llanadi. Bu bo'linish jinoyat kvalifikatsiyasiga emas, ko'proq jazoni individuallashtirishga ta'sir qiladi.

Ehtiyotsizlik ham ikki turga bo'linadi.

- *Jinoiy o'ziga ishonish.* Shaxs o'z qilmishidan ijtimoiy xavfli oqibat kelib chiqishi mumkinligini oldindan ko'radi, ammo bu oqibatning oldini olishiga yengilvoy tarzda umid qiladi. Masalan, haydovchi tezlikni oshirib, yo'lda to'qnashuv bo'lmasligiga o'z mahoratiga ishonib umid qiladi.
- *Jinoiy beparvolik.* Shaxs oqibat yuz berishini oldindan ko'rmaydi, ammo vaziyatga ko'ra uni oldindan ko'rishi lozim va mumkin edi. Bunda ehtiyotkorlik va ziyraklik talab qilinadi.

Ikkala shaklni ajratuvchi asosiy mezon oqibatga munosabatdir: qasdda shaxs oqibatni xohlaydi yoki unga ongli yo'l qo'yadi, ehtiyotsizlikda esa oqibat yuz berishiga ishonmaydi yoki uni umuman oldindan ko'rmaydi. Jinoyat huquqi doktrinasida egri qasd bilan jinoiy o'ziga ishonishni farqlash eng murakkab masala hisoblanadi, chunki ikkala holatda ham shaxs oqibat ehtimolini oldindan ko'radi. Farq shundaki, egri qasdda shaxs oqibatga ongli yo'l qo'yadi, o'ziga ishonishda esa uning oldini olishga real asossiz bo'lsa-da, umid qiladi.

Shuningdek, nazariyada **ikki xil ayb** ham ko'rsatiladi. Bunda qilmishning o'ziga nisbatan qasd, og'irlashtiruvchi oqibatga nisbatan esa ehtiyotsizlik mavjud bo'ladi. Misol sifatida badanga qasddan og'ir shikast yetkazish natijasida ehtiyotsizlik oqibatida jabrlanuvchining o'limiga olib kelish holatini keltirish mumkin. Bunday jinoyatlarda ayb shakli har bir elementga nisbatan alohida aniqlanadi.

Aybsiz zarar yetkazish (kazus) holatida esa shaxs o'z qilmishidan ijtimoiy xavfli oqibat kelib chiqishini oldindan ko'rmagan va ko'rishi lozim ham, mumkin ham bo'lmagan. Bunday holda jinoiy javobgarlik kelib chiqmaydi, chunki aybli javobgarlik tamoyiliga ko'ra aybsiz javobgarlik taqiqlanadi.

3. Motiv, maqsad va his-hayajon

Ayb jinoyat tarkibining zaruriy belgisi bo'lsa, motiv, maqsad va his-hayajon har doim ham tarkib belgisi bo'lavermaydi. Ular jinoyat qonunida moddaning dispozitsiyasida

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

ko'rsatilgan hollarda kvalifikatsiyaga ta'sir qiladi, qolgan hollarda esa jazo tayinlashda hisobga olinadi.

- **Motiv** shaxsni jinoyat sodir etishga undagan ichki turtki (g'araz, rashk, qasos, bezorilik va boshqalar). Masalan, qasddan odam o'ldirishda g'arazli yoki bezorilik niyatlari jinoyatni og'irlashtiruvchi holat sifatida kvalifikatsiyani o'zgartiradi.
- **Maqsad** shaxs o'z qilmishi bilan erishmoqchi bo'lgan natijaning ongdagi obrazi. O'g'irlikda, talonchilikda g'arazli maqsad tarkibning zaruriy belgisi hisoblanadi.
- **His-hayajon** shaxsning jinoyat vaqtidagi ruhiy holati. Qonun to'satdan paydo bo'lgan kuchli ruhiy hayajonlanish holatida sodir etilgan qilmishni yengillashtiruvchi alohida tarkib sifatida ajratadi, chunki bunday holatda shaxsning o'z xatti-harakatini boshqarish imkoniyati cheklangan bo'ladi.

Muhim jihat: ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilgan jinoyatlarda motiv va maqsad tarkib belgisi bo'lmaydi, chunki shaxs oqibatni xohlamaydi.

4. Faktik va yuridik xato

Subyektiv tomonni aniqlashda xato masalasi ham muhim o'rin tutadi. Xato shaxsning o'z qilmishining haqiqiy xususiyati yoki yuridik oqibati haqidagi noto'g'ri tasavvuri bo'lib, ikki turga bo'linadi.

- **Faktik xato**: shaxs qilmishning ob'ekti, xarakteri, oqibati yoki sabab bog'lanishi haqida adashadi. Masalan, shaxs o'z mol-mulki deb o'ylab, begonaning narsasini olib ketsa, o'g'irlikka xos qasd bo'lmaydi. Faktik xato, xatoning jinoyatni to'g'ri anglashga to'sqinlik qilganligiga qarab, qasdni istisno qilishi yoki kvalifikatsiyani o'zgartirishi mumkin.
- **Yuridik xato**: shaxs qilmishning huquqiy bahosi, ya'ni qilmish jinoyat sanalishi yoki sanalmasligi haqida adashadi. Umumiy qoidaga ko'ra yuridik xato javobgarlikni istisno qilmaydi, chunki qonunni bilmaslik javobgarlikdan ozod etmaydi.

5. Subyektiv tomonning amaliy ahamiyati va Prezident qarashlari kontekstida

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

Sud-tergov amaliyotida subyektiv tomonni aniqlash eng murakkab vazifalardan biri: shaxsning ichki munosabati bevosita kuzatilmaydi, u qilmishning sodir etilish usuli, qurol yoki vosita, jabrlanuvchiga yetkazilgan shikast joyi va xarakteri, shaxsning jinoyatdan oldingi va keyingi xatti-harakati kabi tashqi holatlarga ko'ra aniqlanadi. Bunda har bir dalil to'liq, xolis va hamma tomonlama baholanishi kerak. Ayb haqidagi xulosa taxminga emas, ishonchli dalillarga asoslanishi lozim, shubhalar esa ayblanuvchi foydasiga hal qilinadi.

Prezident Sh.M. Mirziyoyevning sud-huquq tizimi islohotlariga oid chiqishlarida ham bu qarashlar o'z aksini topgan: odil sudlov, qonuniylik, ayb uchun adolatli javobgarlik va insonning daxlsizligi islohotlarning asosiy mezonlari sifatida ko'rsatilgan. Shu sababli tergovchi, prokuror va sudya subyektiv tomonni aniqlashda yuzaki yondashuvga yo'l qo'ymasligi, shaxsning qasd yoki ehtiyotsizligini qonunda ko'rsatilgan mezonlarga ko'ra asoslab berishi talab etiladi. Bu inson huquqlarini himoya qilishning muhim kafolatidir.

Xulosa

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, jinoyatning subyektiv tomoni jinoyat tarkibining ajralmas qismi bo'lib, shaxsning jinoiy javobgarligi uchun ayb zaruriy asos hisoblanadi. Ayb bo'lmagan joyda jinoiy javobgarlik ham bo'lmaydi. Qasd va ehtiyotsizlikni to'g'ri farqlash, motiv, maqsad va his-hayajonning huquqiy ahamiyatini hisobga olish, shuningdek faktik va yuridik xatoni to'g'ri baholash qilmishni to'g'ri kvalifikatsiya qilish va adolatli jazo tayinlashning kafolatidir.

Maqola yakunida quyidagi takliflarni bildirish mumkin:

1. Tergovchi, prokuror va sudyalar uchun subyektiv tomonni aniqlash bo'yicha amaliy tavsiyalar va Oliy sud plenumi tushuntirishlarini muntazam yangilab borish, ayniqsa egri qasd bilan jinoiy o'ziga ishonishni farqlash mezonlarini aniqlashtirish.
2. Huquqshunoslarni tayyorlash va malaka oshirish jarayonida subyektiv tomon masalalariga oid kazus va sud amaliyotidan misollarni ko'proq qo'llash.
3. Jinoyat qonunchiligini takomillashtirishda ayb va uning shakllari bo'yicha nazariy bilimlar bilan amaliyot o'rtasidagi uzviylikni kuchaytirish.

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

4. Prezident tomonidan ilgari surilgan "Inson qadri uchun" tamoyilini jinoyat ishlari bo'yicha sud-tergov faoliyatida amalga oshirish, ayb haqidagi xulosalar to'liq va xolis dalillarga asoslanishini ta'minlash.

Shunday qilib, subyektiv tomonni chuqur o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, huquqiy davlat va adolatli sud tizimini barpo etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprelda umumxalq referendumida qabul qilingan.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. 1994-yil 22-sentabrda qabul qilingan, 1995-yil 1-apreldan kuchga kirgan.
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: O'zbekiston, 2016.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021.
5. Rustambayev M.X. Jinoyat huquqi. Umumiy qism (darslik). Toshkent.
6. Trainin A.N. Obshchee uchenie o sostave prestupleniya. Moskva: Gosyurizdat, 1957.
7. Kudryavtsev V.N. Obshchaya teoriya kvalifikatsii prestupleniy. Moskva: Yuridicheskaya literatura, 1972.
8. Naumov A.V. Rossiyskoe ugolovnoe pravo. Obshchaya chast (kurs lektsiy). Moskva.
9. Frank R. Über den Aufbau des Schuldbegriffs. Giessen, 1907.

Eslatma: Prezident fikrlari mazmunan berilgan. Rasmiy nashrdagi aniq iqtiboslar, jinoyat kodeksi modda raqamlari va adabiyotlarning nashr ma'lumotlarini topshirishdan oldin tekshirib chiqing.